

Menekülőút

BORBÉLY SZILÁRD: HUNGARIKUM-E A LÍRA?

Ha Borbély Szilárd új esszé- és kritikakötetének érdemét és hasznát firtatjuk, akkor a könyv címébe foglalt, provokatívnak tetsző fölvetés csak az egyik, és nem is feltétlenül a legtermékenyebb megközelítésként áll rendelkezésünkre. A majd félszáz hosszabb-rövidebb kritikai írásból ugyanis (többféle) válasz kínálkozik eséllyel olyan hiperbolikus kérdésekre is, mint például hogy: „mi a költészet?” Avagy, ennél cizelláltabban és produktívabban megfogalmazva: mi történik velünk, mai olvasókkal, amikor találkozunk azzal a különleges, furcsa és megejtő nyelvi formációval, melyet nevezünk most pontatlanul lírának? Milyen szerep jut ebben a találkozásban szerzőnek, nyelvi formának, hagyománynak, ideológiának, életnek (jelentsen utóbbi bármit is)?

Borbély Szilárd eddigi irodalomtörténeti, esszéírói és publicista, de drámaköltői munkássága alapján is az a sejtés fogalmazódik meg bennünk, hogy számára az egyik leginkább példaértékű és hosszas töprengésre okot adó irodalmi figura Csokonai Vitéz Mihály. Jelen kötet egyik (előadásszövegből írt) esszéje (*Csokonai és a bordalok*) megerősít ebben a vélelemben. Csokonai, akinek sorsa a magyar költészettel „olyan szorosan összekapcsolódott, hogy mintegy annak allegóriájaként szoktunk rá gondolni” (19.). Borbély írásában e lehetséges allegorikus sorsnarratívákat boncolgatja (természetesen nem pusztán egyetlen ilyen adódik), s az értelmezői munka során kiemelt fontosságúvá válik Vitéz halála, s annak lehetséges jelentése. Az e körül forgó meditációt felölelő oldalak minden bizonnyal a kötet legszebb passzusai egyben – izgalmas az az összefonódás, amely életgyakorlat és költészeti gyakorlat, egyéni halál és allegorikus Halál között (a nyelv közegében) fennáll, és mindeközben a líra funkciói is szóba kerülnek, legkevésbé sem mellékesen, hanem úgy, mint amelyek Csokonai példája szempontjából is meghatározóak. Az a – Horatiustól eredeztetett – funkció például, mely szerint „az élet megértése bizonyos szövegek megértésével válik teljessé”, hiszen „példának okáért, aki nem tudja Anakreónt olvasni, az nem tudja igazán a bort sem élvezni, hiába van bora, mint a tenger” (21.). Csokonai az iskolai versgyakorlatoktól indítva szüntelen töröl és beír, szerkeszt, sorrendet vált, átfogalmaz, javít, hangsúlyt helyez át, tördel és egészít – s mindeközben könyörtelenül alakul az anyag súlya alatt tanulság, szerelem, természet, s mindenek fölött egyre markánsabban: a halál. „A szavak, a nyelv a Távollévőt idézik meg. Tempe völgyének múzsáit, az Árkádiában élt pásztorokat, az egykor a nyelv folyamán nyomot hagyó esendő, egyszeri, megismételhetetlen embert, aki a nyelv előtti kiszolgáltatottságot az irodalom beszédmódja által mégis győzelemmé, esendőségét hatalommá képes átfordítani: a semmiségből jött ki maga is, és nyomot hagyott egy embertelen valamiben: a Nyelvben és az Időben. Erről szól Csokonai poézise” (22.), ez Borbély szerint az életgyakorlat allegóriája.

A Sziij Ferenc-kritika ettől kevésbé retorizáltan, ám hasonló szellemiségben szól a költészet potenciális feladatáról, mely „az emberi jelenség”, az emberi világ kon-

díciójának leképezése lehet, s az erről való érvényes lírai beszéd „egyedül a nyelv kritikus felülvizsgálata által lehetséges” (130.). Hamar nyilvánvalóvá válik Borbély írásait olvasva, hogy a nyelvre történő rákérdezés egyben a világra történő rákérdezést is jelenti, s az irodalmi hagyománnyal való viszony kialakítása sosem függetleníthető sem a társadalmi és kulturális renddel kapcsolatos kérdéscsoportoktól, sem a személyes életpraxis vonatkozásaitól. Dologi és nyelvi referenciák korrelációja ez (ami, félreértések elkerülése végett, legkevésbé dolog és nyelv szimbolikus egybeesését jelenti), s e szerkezetnek a Borbély-szövegekben nem teoretikus kimunkáltsága delejezi az olvasót, hanem szuggesztív ereje; gyakorta nem a feddhetetlen logika, hanem a meglepő gondolattársítás (azaz a termékeny provokáció) az, mely revelatív hatásúvá válik. A költészet egy „formatár” és szövegemlékezet-tár is, írja, mely az embert kíséretül a gondban (93.). Takács Zsuzsa költeményeiről például, a fentiek jegyében, ezt olvassuk: „A feszesen zárt verstest pedig máris előlegezte a feltámadó testbe vetett hitet. [...] [A] halálra rámutató beszéd helyét észrevétlenül veszi át a jelentés megújuló jelenlétének dicsőséges megmutatkozása.” (113.) Jellemző esetként – a számos lehetőség közül – hadd említsem meg még a Radnóti Miklós-évfordulóra írt szöveget (*Egy daktilus balála*), melynek alapvetése szerint „a magyar nyelv tört egyik legnagyobb költője életére” az által, hogy az őt megbélyegző törvények, plakátok, rendeletek, rigmusok anyaga az a magyar nyelv („Arany nyelve”), melyhez a költő fordult menedékért és reményért. A rendért folytatott küzdelmében segítőtje az időmérték volt, „a szavaknak és a zenének egymáshoz simuló, szorosán összetapadó harmóniája” (41.). Ezért válik Borbély Szilárd számára tragikus módon jelképpé az, hogy, amint egyik jellegzetes, hiperbolikus eszmefuttatásában olvashatjuk, a „második Nagy Háborúnak, amelyben milliók pusztultak el, Magyarországon első áldozata egy daktilus lett” (41.). A „*Meredek út*” egyik példányára című vers utolsó sorának megcsonkításáról, a „még” szócska szerkesztői törléséről van szó („Mert maga még sosem ölt” helyett: „Mert maga sosem ölt”). E törlést és „prozódiai gyilkosságot” érti Borbély a költői élet és a költészeti igazság egymással összefüggő szimbolikus megcsúfolásaként, a kor társadalmi viszonyrendjének ítéleteként.

A gyűjteményes kötet címe ugyanakkor nem véletlenül lett az, ami. Gaborják Ádám recenziójának pontos interpretációja szerint a „*Hungarikum-e a líra?*” szövegei azt vizsgálják, hogy mennyiben tartható a líra kanonikus helye a magyar irodalomban, a líra mint magyar kulturális unicum hipotézise, s ez milyen összefüggéseket mutat az intézményrendszer és kánon változásaival, valamint az irodalom jelenlegi társadalmi helyzetével” (*Hungarikum-e vagy, Műút*, 2012/39, 60.). A nyitó és záró dolgozat (*Hét elfogult fejezet a magyar líráról* – eredetileg *Alföld*, 2003/4.; *Hét elfogult kommentár a magyar lírához* – eredetileg *A Vörös Postakocsi Online*, 2012. május 16.) egyaránt arra a kérdéscsoportra épít, hogy mennyire jogos az az elgondolás, mely szerint a líra sajátos és kiemelkedő, nemzetközi viszonylatban is versenyképes tényezője a magyar kulturális szcénának. Avagy a lírának a magyar irodalmi intézményrendszerben és nemzeti kultúrában betöltött hagyományosan kiemelt szerepe nem vált-e mára anakronisztikussá, illuzórikussá? „De vajon nem él-e a magyar líra a múltban kialakított téves önkép bűvöletében, melyet ma már aligha képes alátámasztani a líra ténylegesen betöltött szerepe?”

(9.) A külföld ugyanis inkább a prózai teljesítmények iránt mutat érdeklődést (ha egyáltalán), de a költészet honi beágyazódása is szerepzavarokat mutat. A magyar líra ugyanis, írja Borbély, olyan konstrukció, amelynek kialakulásakor részévé vált vágyszerkezetek, mítoszok, beszédmódok már több szempontból érvényüket veszítették, s így maga a konstrukció funkciója is megkérdőjeleződött (s amikor a recenzens erről olvasott, az jutott eszébe, hogy nyugodtan lehetne a jelzős szerkezetből egyetlen névszót, „magyarlírát” kreálni, a „magyarfoci” analógiájára, annyira sajátos képződményről van szó a kötet narratívája szerint). A magyar történelem korábbi, a függetlenedésért és nemzeti önállóságért küzdő korszakaival ellentétben jelenleg, a rendszerváltás utáni Magyarországon a kortárs líra szimbolikusan „nem része a hatalmi konstrukciók működésének” (217.), s ebből a perspektívából nem is képvisel igazi értéket. A lírától „a magyar kultúra” (hogy ez pontosan mit kikerít, az a recenzens számára nem nyilvánvaló) „továbbra is a primér jelentéseket várja el” (215.), s a költészetre éppenséggel nem úgy tekint, mint a világ és az ember megértését összetettebb módon lehetővé tevő különleges médiumra, nem mint alig sejthető jelentések megszületésekor bábáskodó nyelvi formátárra. S bár Borbély felhívja a figyelmet arra (az evidenciára), hogy az internetes blogok és kommentek „meghatározóbbak a politikai tér alakítása szempontjából”, mint a líra, érdemes lehet elgondolkodni azon, hogy mit sugall a vázolt konstrukció fényében a magyar közállapotokról a politikai költészet aktuális reneszánsza és a róla szóló vita természete. Utóbbi Borbély nem gondolja igazán termékenynek, mert az nem feltétlenül a költészet újrafunkcionalizálását elősegítő diskurzusként olvasható, hanem mint amely maga is nosztalgikus módon a „19. századi műfaji kontextus rekonstrukcióját” (213.) sóvárogja.

A „hungarikum” metaforát én egyébként azért tartom inkább csak találónak-érdekesnek, semmint igazán termékenynek, mert Borbély Szilárd a hungarikum fogalmán elsősorban nemzeti karakterjegyet ért, olyan speciálisan eredeti és magyar jelenséget, mely intézményes védelmet igényel. A kérdést erről az alapról fogalmazza meg a lírával kapcsolatban (hungarikum-e?), s bár deklaráltan nem tud rá válaszolni, maga a kérdésfeltevés is problematikusnak tűnik. „Ha nem az, akkor csak nekünk fontos. Vagyis *nem eleve érték*, hanem mi tesszük azzá. [...] Ha pedig mégis hungarikum volna, amely önmagában is *eleve érték*, akkor mások is érdeklődnének utána.” (kiemelések tőlem – 216–217.) Lehet, hogy félreértek valamit, de számomra némiképp naiv illúzióknak tűnik az „eleve érték” kategóriájáról beszélni, s különösen furcsa ezt olvasni azon belátás felől, hogy „a magyar líra épp olyan konstrukció, mint [...] maga a nemzet fogalma” (216.). Amennyiben ugyanis erre a nietschei gyökerű alapállásra helyezkedünk, akkor inkább abban lehetne gondolkodni, hogy a koncepció korszerűsége, időtálló volta és ereje kevésbé a feltételezett „eleve érték” – megképzett érték oppozíció szerint formálódik, hanem az adott konstrukció adott körülmények, társadalmi berendezkedés és mediális összefüggésrend szerinti hatékonysága dönt működőképessége, hasznossága, hatóereje felől. Azaz, amennyiben valóban hungarikumként tekintünk rá, kevésbé az inherens értékeket érdemes firtatni, hanem legalább annyira szükséges megvizsgálni az imázskommunikációs összefüggéseket is (technikai-metodikai és ideológiai értelemben egyaránt). Borbély Szilárd – vállaltan elfogult – gondolatmenetében ezek a

megfontolások mindaddig jelen vannak, amíg diakrón, történeti képződményként értelmezi a lírát, de a jelenkori állapotok megjelenítésekor mintha jelentősen veszítene felhajtóerejéből a „hungarikum” metafora, éppenséggel azért, mert nem hinném, hogy beszélhetünk osztatlan értelmezői közösségről, „magyar kultúráról”, s így a hungarikum jelleg vélt fenntartásáért és újraképzéséért felelős intézményrendszerek és munkafolyamatok alapos és pontosabb feltárására volna szükség. Azonnal hozzá kell tennem ugyanakkor, hogy a Borbély-esszének ez azért nem áll szándékában (s feladatként nem is róható rá), mert elsősorban föl akarja hívni a figyelmet egy problémakörre, egy észlelt jelenéségre, s diskurzust szeretne kezdeményezni vele kapcsolatban, nem pedig kimerítő válaszokat és magyarázatokat igyekszik fölkínálni.

A kötet egészében és részeiben olvasható úgy is, mint a líra számára új funkció(k) keresésére felhívó vállalkozás. Konkrét javaslatokat ugyan keveset találunk, de tartalmaz olyan nyomokat, amelyekben el lehet indulni, tekintetbe véve akár a hagyományhoz való viszonyt, retorikát és poétikát, akár – ezzel összefüggésben – a társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos etikai megfontolásokat, vagy akár – ismét mindezek viszonylatában – a szerzői én szövegből kiolvasható jelenlétét, a lírai „én” („jambusi erős szótag” – 121.) a személyesség különböző alakzatai általi megképződését. Különösen a fiatal (Borbély szóhasználatával élve az 1989 után felnőtt) nemzedék(ek) köteteit recenziálva töremkedik ki az a narratívát hajtó vágy, hogy ráleljünk valamilyen új lírai beszédmód jelzéseire, hogy lássuk és látassuk azt a másféle attitűdöt, mely eséllyel törhet ki a nyomasztó és megcsontosodott szemléletmódok fogságából, s adhat termékeny impulzusokat a magyar kultúrának. S mint ahogy Borbély számára egy idő után gyanúba keveredett a líra mint honi vezető műnem konstrukciója, ugyanis „az utánozhatatlan hungarikumok közé sorolt magyar líra a kulturális kisebbség elfedését szolgálja hagyományosan a történeti retorika számára” (216.), hasonlóan kezdett gyanússá válni számomra az, ahogyan Borbély Szilárd már minden fiatal költő kötetében lázadást és szembeszállást lát. Csakúgy „elszánt radikalizmust” olvas ki Ayhan Gökhan *Fotel-apa* kötetéből valamiféle „új személyesség” nyomán, részben egy tulajdonképpen ujjgyakorlat szintű Kosztolányi-parafraízis apropóján (jóllehet, úgy érzem, hogy ezen a ponton Borbély túllép a konkrét szöveg analízisében, mögénéz a résznek és attitűdöt, összbnyomást vizsgál), mint ahogyan Acsai Roland *Alagútnapok* kötetéről is kimutatja az odatartozást a fiatal költők egy új nemzedékéhez, amely „tisza nyelvvvel, nagy tudatossággal, kellő önreflexióval új költői mentalitást képvisel”, s amely „új nyelv” létrehozása felé halad (168.). Hasonlóan reményteljes és morális felhangokban dús (helyenként, mint a Telep Csoport munkásságát elemző hosszabb írásban), már-már üdvtörténeti kontextust idéző retorikával találkozunk a legtöbb fiatal költő (Lanczkor Gábor, Győrffy Ákos, k. kabai Lóránt stb.) versgyűjteményének olvasatában, s ami feltűnő, hogy – ellentétben az idősebb pályatársak (Kovács András Ferenc, Szijj Ferenc, Schein Gábor, Marno János, Varga Mátyás és mások) könyveinek precíz, „szöszölősebb” értelmezéseivel – esetükben radikálisan megfogyatkoznak, esetlegessé válnak a szövegpéldák, s helyükre gyakorta a kritikus markáns víziója kerül. Borbély Szilárd kortárs irodalmi recenziói nem ennek ellenére, hanem ezzel együtt, szabálytalanságuk és nagyívű gondolat-

futamaik miatt rendkívül, nyugtalanítóan izgalmasak. Még akkor is, ha például Sopotnik Zoltán *Futóalbum*áról nehezen hiszem el bemondásra (akár így van, akár sem), hogy a versek a rockzene és a dalszövegek – a popkultúra – felől válnak jól olvashatóvá, ha a kritika nem segít ezt idézetekkel, szövegevekkel alátámasztani (tudom, egy *Élet és Irodalomban* megjelent rövidkritikáról van szó, így az elvárás nem feltétlenül jogos – ám mindez nem kizárólag ennek az írásnak az esetében szimptomatikus). Gaborják Ádám is jelzi említett recenziójában, hogy nem válik világossá, hogy a fiatal költők nemzedéke „pontosan milyen »új költői mentalitást« és nyelvhasználatot” mutat fel (i. m. 62.). Bár én magam úgy érzem, sok esetben túlzó az a jelentőség, amit egy-egy fiatal szerzőnek tulajdonít, azt hiszem, Borbély Szilárd írásai esetében (nem függetlenül a költőt méltán övező megbecsüléstől a fiatal generációk körében) nem érdemtelenül kockáztathatjuk meg a Pygmalion-effektus lehetőségét. Ha a kortárs magyar líra valóban képes (lesz) új funkciók betöltésére, s él (vélt) esélyeivel, abban bizonyosan Borbély Szilárd írásainak is határozó szerepe lehet.

Végezetül nem jó szívvel, ám szükséges megemlítenem azt, hogy bármennyire is becsülendő a kiadói szándék az írások egybegyűjtésére és publikálására vonatkozóan, valamint észlelhető a szerkesztői munka a kritikák és esszék egymásra következőségének logikájában, ennyire gyalázatos szövegállapotú kiadvánnyal régen találkoztam. Ezúttal nem a recenzens kukacoskodó hajlamáról van szó, ugyanis (három jobb állapotú írás kivételével) tulajdonképpen minden oldalon találunk hibákat (elütések, betűkihagyások, helyesírási anomáliák stb.), jelentősen nehezítve ezzel az olvasást. Van olyan mondat, amelyet ha jelen kritikában idéznem kellett volna, eredeti formájában öt „(sic!)” kíséretében tehettem volna meg. A recenziált művek lábjegyzetes könyvészeti leírása nagy mértékben következtelen (nulla, egy vagy két vessző szerepeltetése variálódik a bibliográfiai adatok között, a főváros hol teljes névvel van kiírva, hol rövidítve stb.), itt-ott végképp el is marad. A debrecentér *Térey János verseiben* című tanulmány rendszeresen hivatkozik egy bizonyos [Függelék]-re, melynek jelen kiadásban nyomát sem leljük (az eredeti megjelenés helyén megtalálható); az Acsai-recenzió mondat közepén marad abba, tollal írtam be a végét a könyvbe az internetes publikáció alapján. Mindez azért fájó, mert a *Parnasszus Könyvek* Magasles-sorozatában megjelent kiadvány igencsak felvillanyozó és tanulságos gyűjtemény, az írások összerendezése fontos és méltánylandó munka, az apró bosszúságoknál pedig sokkalta erősebb volt az a folyamatos szellemi izgalom, mely végigkísérte az olvasást. (*Parnasszus*)

LAPIS JÓZSEF